

ka potpuno automatizovanom luksuznom komunizmu (*fully-automated luxury communism*). Umesto da se suprostavlja automatizaciji, levica treba da je ubrza i da se pobrine da svi budemo u mogućnosti da uživamo u dokolici dok mašine rade za nas. Niske nadnice destimulišu dalju automatizaciju jer je ekonomski iracionalno mašinom zameniti ljudski rad sve dok je on jeftiniji. Prema tome, neophodno je podići zarade i time stimulisati investicije u dalju automatizaciju rada i istovremeno transformisati socijalnu državu tako da može adekvatno da odgovori na porast nezaposlenosti (Srnicsek i Williams 2015). Nažalost, ono što kvari tehnooptimizam levice privrižene potpuno automatizovanom luksuznom komunizmu je Jevonsov paradoks – činjenica da, nasuprot onoga što bi se na pravi pogled očekivalo, ušteda energije do koje dovodi tehnološka inovacija ne vodi i do ukupnog smanjenja upotrebe energije, nego čak i do njenog povećanja. Kako ušteda energije sa sobom povlači skok potražnje koji ne samo da nadomešćuje inicijalno opadanje upotrebe energije nego ga i prevazilazi, kroz tehnološku inovaciju zapravo dolazimo do veće potrošnje energije u odnosu na stanje u kom do takve inovacije nije došlo (Alcott 2016). Zbog toga su odrastnici skeptičnim prema tehnološkim rešenjima za društvene probleme. Nije moguće slobodu od rada ostvariti kroz povećanje ekološkog otiska ukoliko želimo da Zemlja bude sigurno i pravedno mesto za sve.

Radiografija stanja

Kada neko dobro poseduje karakter robe to znači da pored upotrebne vrednosti ima i razmensku vrednost, odnosno da se na tržištu može razmeniti za novac. U kapitalizmu gotovo da nema dobra koje se ne tretira kao roba, pa tako ni radna snaga u tome nije izuzetak. Štaviše, u okviru Marksove teorije vrednosti sposobnost za rad zauzima posebno mesto zato što se razume kao jedina roba čija

upotrebna vrednost ima svojstvo da (u uslovima robne proizvodnje) stvara profit (Marks 1947, Heinrcih 2015). Kapitalizam je tako neraskidivo povezan sa principom bezgraničnog ekonomskog rasta koji ne bi bio moguć da rad nije roba. S obzirom da je kapitalistička ekonomija zasnovana na fosilnim gorivima ekonomski rast rezultira u razornim ekološkim posledicama poput radikalnog smanjenja biodiverziteta kao jednog od ključnih elemenata u otpornosti ekosistema na spoljašnje promene, naglih klimatskih promena i iscrpljivanje globalnih materijalnih resursa uz nemogućnost prikladne apsorpcije otpada. Nova geološka epoha – antropocen, u kojoj ljudska vrsta, njena društva i kulture deluju snagom geofizičke sile dovodi do porasta prosečne površinske temperature u odnosu na predindustrijsko vreme, a samim tim i do nepovratnih promena kojima ekosistemi i ljudska populacija nisu u stanju da se prilagode u kratkom periodu. Od identifikovanih devet kritičnih procesa koji zajedno omogućavaju Zemlji da održava stabilnost temperature u pet procesa je planetarna granica već prekoračena (klimatske promene, hemijsko zagađenje, prisustvo azota i fosfora u zemljištu, konverzija zemljišta, gubitak biodiverziteta), a u dva procesa iako planetarna granica još uvek nije prekoračena stanje se pogoršava (kiselost okeana i povlačenje slatke vode) (Steffen et al. 2015, Persson et al. 2022).

Neophodna društvena pretpostavka kapitalističke proizvodnje je postojanje dvostruko „slobodnih“ radnika i to u sledeća dva smisla:

1. Prepoznaje se da ljudi sami poseduju svoju radnu snagu, i da prema svom nahođenju sa njom mogu slobodno da raspoložu, uključujući i da je prodaju za novac.
2. Radnici su „slobodni“ od svakog većeg materijalnog vlasništva, a posebno od sredstava za proizvodnju poput fabrika, rudnika, obradivog zemljišta itd.

Atribut „slobodni“ nalazi se pod navodnicima kako bi se ukazalo na tobožnju prirodu „slobode“ koju radnici u kapitalizmu imaju. Ta varljivost proizilazi iz „slobode“ u drugom smislu koja pre svega predstavlja jednu vrstu uskraćenosti. Da li određena uskraćenost doprinosi proširenju ili smanjenju slobode neke osobe zavisi od konteksta, a pre svega od toga da li se pripisuje vrednost onome što je uskraćeno. Ukoliko osoba stvar za koju je uskraćena smatra nepoželjnom, takva situacija zaista može uvećati njenu slobodu. Međutim, nema razloga da se veruje da je vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju za veliku većinu ljudi takva stvar. Prema tome, ova vrsta uskraćenosti deluje negativno na slobodu i to tako što svi koji su uskraćeni za vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju nemaju slobodu da ne prodaju svoju radnu snagu. Jedna od osnovnih karakteristika kapitalizma je da su sredstva za proizvodnju koncentrisana u rukama relativno malog broja ljudi. Na taj način „sloboda“ u drugom smislu neutrališe slobodu u prvom smislu, pa tako iako osoba ima pravo da ne prodaje svoju sposobnost za rad, ona ne može efektivno to pravo da realizuje zato što trpi ekonomsku prinudu koja proističe iz klasnog odnosa, odnosno činjenice da ne pripada klasi ljudi koji imaju vlasništvo nad sredstvima za proizvodnjom.

Sloboda u prvom smislu pravi distinkciju između kapitalističkog i pređašnjih robovlasničkih i feudalnih društava gde se robovi i kmetovi nisu shvatili kao vlasnici sopstvene radne snage nego su oni kao čitava bića, pa tako i njihova radna sposobnost, pripadali robovlasnicima, odnosno vlastelinima. „Sloboda“ u drugom smislu pak pravi distinkciju između kapitalizma i društva (potencijalne) budućnosti. Socijaldemokratsko rešenje za problem ekonomske prinude na prodaju radne snage sastojao se u stvaranju države blagostanja, dok se socijalističko rešenje ovog problema nije zaustavljalo samo na javno

finansiranim uslugama nego i na preuzimanju vlasništva nad sredstvima nad proizvodnjom od strane radnika. Tako je SFRJ pristupila odvajanju preživljavanja od prodaje radne snage kako kroz javno financirano stanovanje, zdravstvo i obrazovanje na svim nivoima, tako i kroz radničko samoupravljanje. Međutim, ni socijaldemokratska ni socijalistička društva nisu prevazišla produktivističku paradigmu. Zbog ulaganja velikog dela proizvedenog viška u novu proizvodnju socijalističke ekonomije na kraju su ličile na državni kapitalizam (Kallis et al. 2016) i to je dovelo do tako velikog globalnog ekološkog otiska da će sadašnje i buduće generacije plaćati cenu, kako kapitalističke, tako i neodržive socijalističke modernizacije. Pored toga, iako su radikalno smanjila nejednakost, socijalistička društva su i dalje vrednovala radnu snagu na vrlo sličan način kao i kapitalistička, a koji je opterećen izvesnim paradoksom – zaposleni na poslovima za čije obavljanje gotovo da uopšte ne postoji unutrašnja motivacija su bili malo novčano stimulisani, dok su drugi imali ispunjujuća zanimanja i povrh toga imali velike zarade. Uz izuzetak lekara, zaposleni na najkorisnijim zanimanjima su potplaćeni, dok su oni koji rade na besmislenim poslovima, ili čak na poslovima koji proizvode štetu, vrlo dobro plaćeni (Graeber 2008). Ova protivrečnost se ne može objasniti bez pominjanja nezaposlenosti koja slabi pregovaralačku moć radnika (i posebno manuelnih nekvalifikovanih radnika, koji bez obzira na to mogu biti i vrlo često jesu esencijalni) u odnosu na kapital zbog velikog broja ljudi koji su spremni da ih zamene. Tako dolazimo do toga da se vrednost rada ne samerava u odnosu na njegovu korisnost i socijalnu funkciju nego u odnosu na ponudu i potražnju na tržištu rada.

Današnjica je drugačija u odnosu na situaciju od pre osamdeset godina po tome što je tradicionalna levica marginalizovana i nalazimo se u procesu probijanja

Zemljinog ekološkog plafona. Kako možemo, ne ponavljajući greške produktivističke levice, da istovremeno oslobodimo ljude ekonomske prinude da prodaju svoju radnu snagu, spasimo planetu od ekonomskog rasta i pobrinemo se da čistačice imaju veće plate od kopirajtera? Odgovor su univerzalne osnovne usluge.

Šta da se radi?

Univerzalne osnovne usluge (*universal basic services*) su recentna ideja koja je privukla veliku pažnju javnosti zbog potencijala da redefiniše državu blagostanja i uspešno odgovori na izazove 21. veka. Univerzalne osnovne usluge podrazumevaju proširenje opsega besplatnih javnih usluga koji će osigurati pristup svakom građaninu (ili rezidentu) adekvatan stepen sigurnosti, mogućnosti i participacije. Termin *univerzalne* podrazumeva da su usluge dostupne svima, bez obzira na njihove prihode ili status. Zatim, termin *osnovne* trebalo bi razumeti kao esencijalne i dovoljne da omoguće ljudima da namire svoje bazične potrebe, te bi bilo pogrešno razumeti ga kao minimum, u smislu omogućavanja isključivo pukog preživljavanja. Na kraju, termin usluge podrazumeva kolektivno generisane aktivnosti koje služe javnom interesu. Da bi se univerzalne osnovne usluge sprovele neophodno je:

1. unaprediti kvalitet i obuhvat postojećih javnih usluga poput javne zdravstvene zaštite i obrazovanja proširiti javne usluge i na sfere u kojima trenutno nisu dostupne svima, a barem na stanovanje, ishranu, transport i informacije (Gough 2019, Coote et al. 2019).

Ideja univerzalnih osnovnih usluga razvijena je 2017. godine u okviru britanskog Instituta za globalni napredak (*Institute for Global Prosperity*). Termin „univerzalne osnovne usluge“ (dalje u tekstu: UBS) izabran je kako bi označio politiku koja predstavlja

alternativu daleko poznatijem univerzalnom osnovnom dohotku (*universal basic income*) koji je prepoznat kao jedan od načina da se dođe do dostojanstvenog rada (Reljanović 2021).¹

Međutim, za razliku od novčanog transfera koji je razmenljiv, a koji univerzalni osnovnih dohodak (dalje u tekstu: UBI) podrazumeva, javne usluge nisu razmenjive, pa su samim tim UBS više podrivaju tržišnu logiku nego UBI. Produkcija i distribucija mnogih usluga se vremenom izmestila iz privatne u javnu sferu, od kojih su mnoge počele da se tretiraju kao roba i našle se na tržištu. Od 1980-ih javni sektor je devastiran na tri načina. Prvo, ohrabrivano je nedržavno profitno i neprofitno pružanje osnovnih usluga. Drugo, nedržavni izvori finansiranja su porasli, a odluke o tome koje usluge, u kojoj meri i na koji način se pružaju su prepuštene posredničkim organizacijama ili samim korisnicima usluga. Na kraju, veliki delovi javnog sektora poput telekomunikacija, javnog prevoza, vodosnabdevanja i snabdevanja energijom su privatizovani ili autsorsovani (Gough 2019). Sve ovo je dovelo i do toga da su delovi javnog sektora zbog kontinuiranog višedecenijskog autsorsinga nekih javnih usluga izgubili institucionalno znanje neophodno za njihovo pružanje, pa je samim tim i internalizacija ovih usluga otežana (Bontam et al. 2021). Politika UBS-a ne samo da bi imala odbrambenu ulogu u tome što bi obrnule navedeni proces vraćajući autsorsovane i privatizovane usluge pod javno okrilje, nego bi i proširila opseg javnih usluga i time bi po prvi put dobra, poput stanovanja, koje su od sloma socijalizma dominantno tretirana kao roba, ponovo počela da se distribuiraju na osnovu potreba. Sklanjanjem sistema za pružanje usluga u vezi sa ishranom, transportom i

¹ O univerzalnom osnovnom dohotku videti Kovačević 2019 i Vukša 2015.

informacijama sa tržišta bi se napravio korak dalje čak i u odnosu na period samoupravnog socijalizma. Pored toga, UBS doprinose smanjenju socijalnih nejednakosti, povećanju solidarnosti, većoj efikasnosti u pružanju samih usluga, kao i održivosti. Međutim, radikalni potencijal ove politike se najviše odražava u oblasti rada. Na UBS se može gledati kao na spoj dve velike leve ideje koje se neretko kontrastiraju jedna drugoj i prikazuju kao međusobno suprotstavljene i nepomirljive (Beggs 2016, Paul et al. 2017) – ideja o UBI o kome je već bilo reči i ideji garantovanog zaposlenja. Obe ove javne politike imaju isti cilj, a to je promene odnosa snage između rada i kapitala u korist rada kroz smanjenje broja osoba koje su spremne da prodaju svoju radnu snagu, ali to postižu na različite načine. Kroz garantovano zaposlenje se problem nezaposlenosti rešava neposredno sklanjajući ljude sa tržišta rada tako što se zapošljavaju, odnosno menjaju svoj radni status iz nezaposlenih u zaposlene. Sa druge strane, UBI-em se prepoznaje da nezaposlenost sama po sebi nije problem, nego efekti koje ona proizvodi, a to je spremnost da se proda svoja radna snaga pod bilo kakvim uslovima. Prema tome, položaj nezaposlenih primalaca UBI-a se menja tako što se neutrališe navedeni efekat nezaposlenosti što takođe rezultira njihovim sklanjanjem sa tržišta rada. Dakle, i jednom i drugom politikom se garantuje održanje egzistencije ljudima i time uklanja ranjivost koja trenutno karakteriše radnike, a samim tim i ucenjivački potencijal kapitala.

UBS dvojako poboljšava položaj radnika. Prvo, baš kao i UBI one pružaju garanciju da će bazične potrebe svih ljudi biti zadovoljene bez obzira na njihov radni status. Drugo, s obzirom da osnovne potrebe mnogih ljudi nisu i dalje zadovoljene, pogotovo u zemljama u razvoju, uključujući i Srbiju, UBS ne bi samo podrazumevale migraciju radnika iz privatnog i civilnog sektora u javni sektor, nego i nova

zapošljavanja. Time se direktno smanjuje nezaposlenost i još više ojačava pozicija radnika u odnosu na kapital.

Zamislimo na primer kako bi mogao da izgleda deo novog sistema za pružanje javnih usluga u vezi sa ishranom u Srbiji. Trenutno je zadovoljenje potrebe za ishranom studenata delimično sklonjeno sa tržišta kroz državno subvencionisanu mrežu studentskih menzi po univerzitetskim gradovima. Studentske menze tako predstavlja odličnu polaznu tačku od koje se može otpočeti univerzalizacija ove usluge. Neophodno je mrežu menzi proširiti i učiniti ih dostupnim svima, a ne samo studentima. Kako bi ova usluga bila besplatna, a ne samo jeftina, potrebno je da troškovi pružanja ove usluge u potpunosti budu pokriveni iz državnog budžeta. Gubitak radnog mesta tako sa sobom ne bi više nosio i brigu nezaposlenog da li će uspeti da se prehrani, a pored toga bi se usled povećanja kapaciteta otvorila nova radna mesta tamo gde su zaista neophodna.

Ono što je važno na kraju naglasiti je da proširenje javnih usluga na nove oblasti daje moćne alate državi da odgovori na ekološku krizu. Kada su usluge javne onda su i odluke o tome na koji način se one pružaju predmet javne deliberacije i šansa za demokratski zaokret ka odrastu. U ovom konkretnom primeru, prekomerna konzumacija mesa u ljudskoj ishrani dovodi do krčenja šuma koje su neophodne za apsorpciju ugljen-dioksida, a transport namirnica sa udaljenih destinacija uvećava njegovu emisiju. Javna ishrana bi mogla da bude bazirana na lokalno proizvedenoj veganskoj hrani smanjujući tako transakcione troškove koje mnoge ljude destimulisu da se preorijentišu na ovakav tip ishrane i njihov ekološki otisak. Ovo je samo jedan od mnogobrojnih primera (Portes et al. 2017) kako se može transformisati ekonomija tako da ovaj svet bude sigurno i pravedno mesto za sve.

Korišćena literatura:

1. Alcot, Blake (2016), „Jevonsov paradoks (povratni učinak)“, u G. D'Alisa et al. (prir.) *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Zagreb: IPE, str. 149–155.
2. Beggs, Mike (2016), „Jobs For All“, *Jacobin*, 12. jun.
3. Bontam, Anro (2021), „Kada država plati da nestane“, *Le Monde Diplomatique*, novembar, str. 15.
4. Coote, Anna (2019), *UBS Theory and Practice: A Literature Review*, London: UCL Institute for Global Prosperity.
5. Graeber, David (2008), *Bullshit jobs: A Theory*, London: Penguin Books.
6. Gough, Ian (2019), „Universal Basic Services: A Theoretical and Moral Framework“, *The Political Quarterly* 90: 534–542.
7. Domazet, Mladen i Dolenc, Danijela (2016), „Odrast kao obnova utopijskih energija“, u G. D'Alisa et al. (prir.) *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Zagreb: IPE, str. XI–XXVII.
8. Heinrich, Michael (2015), *Uvod u Marksovu kritiku političke ekonomije*, Zagreb: Centar za radničke studije.
9. Kallis, Giorgos et al. (2016), „Odrast“, u G. D'Alisa et al. (prir.) *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Zagreb: IPE, str. 1–28.
10. Kovačević, Milioš (2018), „Univerzalni osnovni dohodak“, u A. Matković (prir.) *Zajednička dobra i granice kapitalizma*, Beograd: Platforma za teoriju i praksu društvenih dobara – zajedničko, str. 89–93.

11. Liegey, Vincent i Nelson, Anita (2020), *Exploring Degrowth: A Critical Guide*, London: Pluto Press.
12. Marks, Karl (1947), *Kapital*, Beograd: Kultura.
13. Paul, Mark et al. (2017), „Why We Need Federal Job Guarantee“, *Jacobin*, 2. april.
14. Portes, Jonathan et al. (2017), *Social prosperity for the future: A proposal for Universal Basic Services*, London: UCL Institute for Global Prosperity.
15. Reljanović, Mario (2021), *Na šta mislimo kada kažemo... Dostojanstven rad*, Beograd: IFDT.
16. Srnicek, Nick i Williams, Alex (2015), *Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work*, NY: Verso.
17. Steffen, Will et al. (2015), „Planetary boundaries: guiding human development on a changing planet“, *Science* 347.
18. Persson Linn et al. (2022), „Outside the Safe Operating Space of the Planetary Boundary for Novel Entities“, *Environmental Science & Technology* 56(3): 1510–1521.
19. Vukša, Tanja (2015), „Perspektive osnovnog dohotka“, u D. Vesić et al. (prir.) Vratimo socijalizam u igru: elementi za promišljanje socijalističke alternative, Beograd: CPE, str. 195–226.

CIP- Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

330.342.14.021
331.5"20"
338:502.131.1

КОВАЧЕВИЋ, Милош, 1992-

Na šta mislimo kada kařemo --. Nove politike solidarnosti: sloboda od rada / Miloř Kovačević. - Beograd : Univerzitet, Institut za filozofiju i društvenu teoriju : Institut za demokratski angařman jugoistočne Evrope, 2022 ([Novi Sad] : Sajnos). - 14 str. ; 18 cm. - (Edicija Trg)

Tirař 100. - Bibliografija: str. 13-14.

ISBN 978-86-82324-07-2

а) Капитализам-- Критика б) Рад-- 21в в) Привредни развој
-- Одрживи развој

COBISS.SR-ID 67018505